

ДИМЧЕ НАЈЧЕСКИ

**„МАРТОЛОЗОТ“ — „СЕРДАРОТ“ ОД ГРИГОР ПРЛИЧЕВ И
ФОЛКЛОРНАТА ТРАДИЦИЈА**

Делото на Григор Прличев има истакнато место во македонската литература од 19 век и е предмет на постојан интерес во науката за литературата. Посебен интерес предизвикува односот меѓу литературното дело на Григор Прличев и фолклорната традиција. Како што ни е познато, не се тоа само делумни контакти и случајни средби меѓу усната поезија и писмената литература, ами односи со суштествени врски.

Како и во литературата кај другите народи и во македонската литература, во периодот кога се создава световна писмена литература, народното поетско творештво има улога на благородна почва од која израснува и врз чии извори се напојува писмената литература. Таа закономерност на свој начин се пројавува во секоја национална литература и кај секој писател со своја специфика.

За односот на литературното дело на Григор Прличев и фолклорната традиција веќе постои бројна литература. Може да се каже дека секој автор, кој поопстојно се занимавал со литературното дело на Григор Прличев, не можел да го одбегне и прашањето за односот кон фолклорната традиција. Согледани и објаснети се множество карактеристични врски, дадени се мериторни оценки. Макар и кратко, должни сме да се задржиме на позначајните искажувања.

Харалампие Поленаковиќ, еден од првите повоени истражувачи на делото на Григор Прличев, влијанието на фолклорната традиција врз „Мартолозот“ го смета за примарно, иако видно место му придава и на влијанието на Омировата традиција: „Народниот пеец го прослави Кузмана. Неговите подвизи се славеа во низа песни. Во нив Прличе, кога реши да пее, најде материјал за својата поема. Херојската фигура на Кузмана сама по себе му се нудеше за опевање. Преку подвизите на Кузмана, Прличе можеше да ги изнесе маките на поробениот народ, да ги прикаже насилбите арамиски и да го изнесе отпорот што кај народот се повеќе и повеќе се засилуваше. Многубројните народни песни за Кузман, на тој начин, му дадоа содржина за поема. Основниот тон на народната песна е пренесен во „Сердарот“ — тоа е борбениот тон на народната песна. Главниот херој на „Сердарот“ е земен од народната песна; покрај тоа, и некои

поситни детали и поетски елементи се позајмени од народната песна.

Додека вака стои прашањето во поглед на содржината, самата поетска обработка, формата, стихот, украсните средства, епитетите, паралелите, описите, сликовитоста, изнесувањето на настаните се земени од класичната литература, главно од Омира. Омир му е најомилен поет на Прличе. Тој зборува со Омировиот јазик, се служи со Омировите слики, со неговите паралели, епитети, прикази; оттука и можеа Прличе да го наречат „втор Омир“ ... Херојот на поемата е извлечен од „Илијада“. Тоа е Ахилеј, „бич божји“ ... Хероината во поемата, мајка му на Кузмана, Неда, исто така е извлечена од „Илијада“.¹

Како што може да се види и од горниот цитат, Харалампие Поленаковиќ доста реско го разграничува, од една страна, решителното влијание на народната песна за Кузман Капидан врз содржината на поемата од Григор Прличев, а, од друга страна, во однос на формата, „поетска обработка“, ја гледа непосредната врска со Хомера и класичната литература.

Врз односот на Григор Прличев кон народното поетско творештво се осврнува и Димитар Митрев. Тој одмерено и доста прецизно се искажува за основниот проблем на поемата „Мартолозот“: „Поемата ќе останеше напивно сопственост на новата грчка литература ако не беше поставен и разработен во неа — како нејзин најглавен идејно-тематски проблем — народниот култ кон историската личност на Кузман Капидан, кој...“.² Митрев е воздржан кога ое иокажува за односот на поемата кон народната песна: „Врската пак со народната поезија, што е забележана најмногу преку оригинално преработениот мотив од познатата народна песна за Кузман Капидан, го прави уште поблиско до чувството и до мислата на нашиот човек тоа прво и највисоко поетоко остварување на Прличев“.³ За ликовниот свет на Прличевата поема Митрев вели: „Напишана во стилот на класична простота, овенчаната со слава поемата обединува во среќно единство епоки елементи од македонската народна поезија и од старогрчката поетска класика. Ликовите — низ своите најизразити обележја — носат во себе многу од атрибутите на народниот опис и од суштините на народното сфаќање на јунаштвото, како што носат многу и од спокојното херојство во кое се додржани Омировите легендарни јунаци“.⁴

¹ Харалампие Поленаковиќ, Страници од македонската книжевност, Скопје, 1969, стр. 250—253.

² Димитар Митрев, Поетската судбина на Григор С. Прличев, Избор, 6, Скопје, 1970, 309.

³ Димитар Митрев, Цитирано дело, стр. 309

⁴ Димитар Митрев, На истото место, стр. 309.

Поставките на Димитар Митрев, неговото минуциозно нијансирање на некои врски меѓу Прличевата поема и народното творештво, ја прават статијата суштински зафат во оваа материја. Димитар Митрев не ја изведува идејно-тематската основа на поемата од народната песна, ами од „народниот култ кон историската личност на Кузман Капидан“. Согледувањата и оценките на Димитар Митрев се значајни за разбирање на односот на Прличевата поема кон фолклорната традиција и имаат принципиелен карактер.

Прашањата за односот на поемата „Мартолозот“ и фолклорната традиција ги третира во своите написи и Томе Саздов. Според Томе Саздов, по тема, мотив и содржина поемата на Прличев генетски е поврзана со народната песна за Кузман Кареман: „Земајќи го мотавот за својата творба од најдолгата македонска народна песна „Кузман Кареман“ (Капидан), позната во македонската народна поезија во повеќе варијанти, Прличев постигна највисока креативна трансформација на народниот мотив и текст, создавајќи мошне впечатливо литературно дело. Несомнено „Сердарот“ е инспириран и од стилско-версификативните и естетско-уметничките вредности на Хомеровите дела (особено од „Илијадата“), но содржинската нишка е извлечена од спомнатата македонска народна песна“.⁵ И на друго место: „Всушност, темата за својата творба Прличев ја зел од познатата македонска народна песна за Кузман Капидан (Кареман) ...“.⁶

Томе Саздов укажува и на поетиката на поемата, доведувајќи ја во врска со народната поезија: „Но, не само во поглед на тематско-содржинските компоненти оваа творба на Прличев има релација со народните поетски текстови. Ако се погледне и на формално-версификативните елементи на „Сердарот“, непринудно се констатираат низа допирни белези со народно-поетските текстови ...“.⁷

Основната поставка на Наум Целаковски за односот на поемата „Мартолозот“ и фолклорната традиција — како што тоа го покажува и самиот наслов на неговата статија „Инспирациите на Григор Прличев од народното творештво“ — е дека авторот ја составил поемата инспириран од народните

⁵ Д-р Томе Саздов, Односот на македонските писатели од XIX век спрема народната песна, Македонската народна и уметничка литература, Шести Рацино-ви средби, Титов Велес, 1969, стр. 66.

⁶ Григор Прличев, Избрани творби, Приредил Томе Саздов, Григор Прличев, стр. 6.

⁷ Томе Саздов, На истото место, стр. 26.

песни за Кузман Капидан.⁸ Заслужува внимание укажувањето на Наум Целаковски дека односот на Григор Прличев кон народната песна не треба да се поврзува само со варијантата на најдолгата песна за Кузман Капидан забележана од Кузман Шапкарев, ами да се имаат предвид и другите песни, односно варијанти што до денес се пеат за Кузман Капидан, како и легендите за него. Целаковски настојува врз новите записи што ги има забележано во најново време да пронајде елементи и реалии што се слични со оние на Прличевата поема. Но, Целаковски споредувањето го сведува на угледување на Гр. Прличев на народните песни, што не му дозволило да навлезе во суштината на поетската трансформација кај Прличев.

Статијата на Сафет Бурина — „Сердарот“ од Григор Прличев и македонската народна поезија⁹ — изнесува повеќе аспекти. Изборот на темата за поемата авторот го поставува врз широка условеност на општествено-историската реалност: „И така — речиси веќе готовиот тип борец-човек, пронајден во народниот епос и животот, скоро во деновите на поетовото литерарно траење, можел лесно да стане и модел за уметничко обликување“.¹⁰ Иако Сафет Бурина не ја изјаснува докрај мислата за „готовиот тип“ земен од народната поезија, заслужува внимание неговата аргументација да ја покаже оригиналноста на поемата: „Но во Прличевата поема „Сердарот“ сепак се чувствува како жива основна доминанта извонредно свежиот личен печат, оригиналниот тек на творечкиот пат во целото негово траење до конечната слика“.¹¹

Естетските вредности на поемата „Мартолозот“, а особено стилските особености и стихот — ги изучува Георги Сталев.¹² Тој навлегува во креативниот чин на литературното творештво на Прличев. Укажувајќи на Хомер како образец на Прличев, Сталев вели: „... но не за да биде копиран, ами како подвижник, вдохновител и учител“.¹³ Авторот доаѓа до заклучок дека Прличев создава „своја сопствена метафора“. Аналитичкиот приод кон конкретен поетски материјал открива низа карактеристики на стилската постапка на Гр. Прличев.

⁸ Наум Целаковски, Инспирациите на Григор Прличев од народното творештво, Македонската народна и уметничка литература, Шести Радинови средби, Титов Велес, 1969, стр. 96.

⁹ Сафет Бурина, „Сердарот“ од Григор Прличев и македонската народна поезија, Македонската народна и уметничка литература, Шести Радинови средби, Титов Велес, 1969, стр. 84.

¹⁰ Сафет Бурина, Цитираното дело, стр. 89.

¹¹ Сафет Бурина, На истото место, стр. 93.

¹² Георги Сталев, Григор Прличев – Сердарот, Скопје, 1973

¹³ Георги Сталев, Цитираното дело, стр. 33.

Применувајќи, главно, компаративен метод, Атанас Вангелов ја иследува природата на Прличевото пеење.¹⁴ А. Вангелов констатира битни разлики меѓу народната песна (тој го има предвид само записот на К. Шапкарев) и поемата на Прличев: „Не сердарот Кузман и неговите херојски подвизи е основата врз која се формира пеењето, туку една душевна состојба на мајката Неда“.¹⁵ Тој ја гледа суштинската разлика во тематиката на народната песна, односно на поемата: „Во Прличевиот „Сердар“ *смртта* на херојот е тема, а не неговиот *подвиг*, како што е во народната песна“.¹⁶ Атанас Вангелов искажува голема воздржаност во однос на влијанието на народната традиција на Прличевиот поетски профил, или тоа го смета за минимално во споредба со античкото пеење, а истражувањето го насочува кон барање врски со поетичката специфика на словенската поетска традиција (пред се баладната), но при конечниот заклучок и во однос на неа — е воздржан: „Неговите антитези само *глобално*, принципиелно можат да се доведуваат во ирска со традицијата на фолклорното стихотвество, но неговите конкретни решенија се длабоко индивидуални“.¹⁷ Според тоа, Атанас Вангелов е меѓу ретките иследувачи на оваа проблематика кој доста јасно се огради или искажа воздржаност во однос на влијанието на фолклорната традиција врз природата на Прличевото пеење. Тој смета дека тоа *учество* на фолклорната традиција (доколку го има) „е многу појасно видливо и многу попрепознавливо на она ниво кое се нарекува *предмет* на неговото пеење а не *постапка* и *природа*....“.¹⁸

Нова насока во иследувањето на односот меѓу поемата на Григор Прличев „Мартолозот“ и фолклорната традиција има статајата на германската славистка Доротеа Кадах.¹⁹ Откако врз конкретен материјал од поетската содржина констатира сличности меѓу поемата на Прличев и песните на Рангавис, Залакостас, Валаоритис и други грчки поети од овој период, таа ја изложува тезата дека поемата на Прличев била создадена под влијание на грчките народни песни за клетите, како и на грчката уметничка литература, што настанала врз оваа фолклорна традиција. Притоа, германската иследувачка ја

¹⁴ Атанас Вангелов, Кон проблемот и природата на Прличевото пеење, „Разгледи“, XVII (1975), бр. 8, 569—598. (Цитирано според: Атанас Вангелов, Литературни студии, Скопје, 1981.

¹⁵ Атанас Вангелов, Цитираното дело, стр. 11.

¹⁶ Атанас Вангелов, На истото место, стр. 13.

¹⁷ Атанас Вангелов, На истото место, стр. 38.

¹⁸ Атанас Вангелов, На истото место, стр. 38.

¹⁹ D. Kadach, Armatolos und Serdarot, zur griechischen und slavischen Fassung von G. S. Prličev's epischen Gedicht. Beiträge für Südosteuropäische Forschung, München, 1970.

отфрла поставката дека Прличевата поема се појавила под влијание на македонската народна песна за Кузман Капидан.

Елена Зографска прави сериозен зафат да го прикаже односот на македонските преродбеници кон старогрчката литература, поставувајќи го прашањето врз еден поширок контекст на културните и литературните традиции на балканските народи во 19 век.²⁰ Тежиштето на грчкото влијание (на старотрчката литература) Зографска го разгледува како опосредувано и преосмислено со оглед на потребите на времето и, пред се, како влијание на културните и литературните текови на новогрчката литература. Осврнувајќи се во тие рамки на поетската судбина на Гр. Прличев, таа вели: „Поврзувајќи ја борбата на својот народ со онаа на грчкиот, тој (Прличев) потпаднал под влијание на литературните грчки кругови, кои успеваале да ги прикажат грчките интереси и проблеми како заеднички со оние на другите поробени словенски, односно балкански народи“.²¹ И Елена Зографска, слично на Доротеа Кадах, ја истакнува тесната условеност во појавата на поемата на Прличев од тогашната културна и литературна реалност.

Погоре дадениот краток осврт на научната литература во која се третира односот на фолклорната традиција и поемата „Мартолозот“ од Григор Прличев дозволува да се констатира: прво, скоро за сите автори што се занимавале со оваа проблематика, односот меѓу Прличевата поема и фолклорната традиција се омета за клучно прашање, без кое не може да се пријде кон објаснување на поемата; второ, и од овој глобален и неполн осврт може да се види дека третманот и оценката на прашањето за односот меѓу поемата на Прличев и фолклорната традиција се различни: има разлика и во однос на карактерот на фолклорната традиција, како и во однос на интензитетот и обемот на тоа влијание, и трето, има разлика и во методологијата на иследувањето.

Неоспорно е дека прашањата сврзани со односот меѓу Прличевата поема „Мартолозот“ и фолклорната традиција бараат натамошни иследувања, како со откривање на нови, досега непознати материјали, така и со оглед на денешните теоретски, посебно методолошки достигања на фолклористиката.

²⁰ Елена Зографска, Односот на македонските преродбеници кон старогрчката литература, Жива антика, Скопје, 1978, 232—249.

²¹ Елена Зографска, Цитираното дело, стр. 247.

Пристапот кон прашањето за односот меѓу поемата на Гр. Прличев „Мартолозот“ и фолклорната традиција го засновуваме врз методолошкиот принцип за народната поезија и литературата како два различни и самостојни естетски система. Сложени и разновидни се заемните врски и односи меѓу естетскиот систем на народната поезија и системот на писмената литература. Основни релации на тие односи се: поблиската, односно подалечна меѓусебна врска и типот на меѓусебните односи: дали е тоа генетска врска, кога писателот е зависен од фолклорот и потчинет на фолклорниот систем или е тип на односи кога писателот се оддалечува од каноните на фолклорната традиција, свесно отстапува од нив и изградува свој стил како дел од литературниот систем. Врз тие релации се формира цел спектар врски, во кои се поважни: генетска приемственост, адаптација или стилизација, творечко преосмислување (различни видови трансформација), се до повисоките форми на креативен однос, како што се функционалното инкорпорирање и разновидните форми на фолклоризам.²²

Нашата работа на тема Народните песни за Кузман Капидан и поемата „Мартолозот“ од Григор Прличев има цел да открие некои од карактеристичните врски меѓу поемата на Григор Прличев и фолклорната традиција и да придонесе за определување на типот на тие односи. Со споредувањето на народните песни за Кузман Капидан и поемата на Григор Прличев немаме намера да бараме некаква аналогија меѓу нив, ами да согледаме некои особености што ќе не доближат до сфаќањето за идејно-естетската позиција на Григор Прличев.

Поаѓаме од поставката: истите историски настани и сврзани со нив историски личности станале предмет како на народната песна, така и на поемата од Григор Прличев. Реалноста на животот како тематска основа им е иста. Таа се сведува на следново: терор од араамски банди (составени предимно од Албанци и предводени од Осман-Мура и Дервиш-Муча) во Охридската каза во почетокот од XIX век; Кузман, човек од месното словенско население стапува во служба на Целадин-бег како к’рсердар; Кузман со одредот успешно се бори против пљачкашките банди; смртта на Кузман.

²² Теоретска разработка на овие принципи и литература во врска со нив, види: У. Б. Делегат, Литература и фолклор, Москва, 1981.

Најрано забележани песни за Кузман Капидан се трите записи публикувани од Кузман Шапкарев.²³ Првата (бр. 377) е датирана со 1875 година, а испеана од Христо П. Иван. Гроздин, внук од сестра на Кузман.²⁴ Тоа е најдолгата варијанта (1142 стиха) и една од најубавите песни за Кузман. Втората варијанта (бр. 378), запишана од истиот пејач, го има само почетокот (различен од оној во варијантата бр. 377), а за другиот дел од поетската содржина К. Шапкарев соопштува дека бил ист како и кај првата варијанта. Третата варијанта (бр. 482), забележана од Ставрета Наумов од охридското село Годивје, е без датум и исто така е незавршена.

Од крајот на 19 век се познати десетина записи на песни за Кузман, од кои поиздржани се: варијантата забележана од Александар Конев, од Прилеп (Кузман Кареман, СБНУ, XII, стр. 89—93); варијантата забележана од Ефрем Каранов (Периодическо списание на българското книжно дружество в Средец, кн. XVI, Средец, 1885, стр. 155—161); варијантата на В. Качановски (Памятники болгарского народного творчества, С. Петербург, 1882, бр. 214); варијантата публикувана од Петар Драганов, доставена од ученикот Јанко Христов од с. Богданци (П. Драганов, Македонско-славянский сборник с приложением словаря, С. Петербург, 1894, стр. 195—197).

Во Архивот на Институтот за фолклор има повеќе од десет записи на песните за Кузман, направени во периодот од последните децении. Меѓу нив заслужуваат поголемо внимание варијантите: (ИФ, бр. 1337); (ИФ, бр. 4015); (ИФ, л. бр. 12); (ИФ, л. бр. 530); (ИФ, л. бр. 700).

Според теренските истражувања за денешната состојба на песните за Кузман, како што соопштува Н. Целаковски: „Денес се уште во Охридско активно се пеат над десетини песни за Кузман Капидан. Најубаво сочувани песни за овој легендарен јунак може да се сретнат во селата на Горна Дебарца, во краиштата од каде што тој потекнувал“.²⁵

Ако ги имаме предвид само писмените записи на песните за Кузман Капидан (во натамошниот текст К. К.), ние веќе споменавме триесетина варијанти, може да се констатира дека песните за К. К. живеат активен континуиран живот во усната традиција на народот повеќе од сто години. Нивната бројност и

²³ Кузман А. Шапкарев, Сборник от български народни умотворения, кн. I-IV, София, 1981

²⁴ Харалампие Поленаковиќ изразува сомневање во врска со датирањето на овој запис. Види: Харалампие Поленаковиќ, За генезата на собирачката работа на Кузман А. Шапкарев, Х. П., Одбрани трудови, II, 436.

²⁵ Наум Целаковски, Цитираното дело, стр. 98.

раширеност на сето македонско фолклорно подрачје речито зборува за големата популарност на К. К.

Со голема веројатност можс да се гврди дека култот за К. К. почнал да се создава уште додека тој бил жив. Соопштувањата на Кузман Шапкарев за К. К., кои се засновуваат врз кажувања на негови роднини, современници кои лично го знаеле или чуле од други што непосредно го знаеле, како спомени и сеќавања што се пренесувале во таа средина — веќе имаат легендарен карактер и претставуваат дел од култот што се создавал околу личноста на К. К. Така, кога зборува за ајдутството на К. К., Шапкарев вели: „Тој Кузман Капидан предварително бил горски орел против албано-мохамеданските злоупотребители ... ајдутин по име, а по дело — заштитник на страдното христијанско население“.²⁶ И на друго место: „Најпосле, по време, пак тие истите Кузманови клеветници, бегови и чиновници Целадинбегови Албанци, кога не можеле на друг начин да го сотрат, прибегнале до отров, што го употребиле така мајсторски, што за да не се разбере дека е отруен, а да лежи многу време болен, така што постепено, слинат на постелата од болеста, умрел плакан и тажен од целото христијанско бугарско население“.²⁷ И натаму: „За жал, сега го нема Кузмана, ни неговата верна дружина, да ги сосипи и истреби денешните не подолни по беснеењето во истата каза Осман-Муровци и Дервиш-Мучовци и да внесе тишина и посакувано благоденствие во опустошуваната и во денешно време истата Охридска каза“.²⁸

Во овие забелешки на К. Шапкарев се присутни не само спомени и кажувања, ами и култот создаван околу личноста на К. К.

Во соопштението за Целадин-беј, Е. Спространов²⁹ приводува разновиден материјал, кој исто така има легендарен карактер. Може да се каже дека Е. Спространов бил добро запознат со усната традиција за К. К. и добар дел од неговото соопштение се засновува врз фолклорни извори. За илустрација, ќе приведеме неколку примери. Тој го изнесува податокот, според раскажувањето на Стево Размо, дека К. К. како млад се вљубил во една девојка, насила ја грабнал и побегнал.³⁰ Е. Спространов вака пренесува дел од разговорот меѓу

²⁶ Кузман Шапкарев, Сборник..., кн. II, стр. 269

²⁷ Кузман Шапкарев, Цитираното дело, стр. 307.

²⁸ Кузман Шапкарев, Цитираното дело, стр. 309. (Цитатите се според изданието: Кузман А. Шапкарев, Сборник. . . , Под редакција на Светлана Николова и Илия Тодоров, София, 1969).

²⁹ Е. Спространов, Джеладин-бей, СБНУ, XIV, 1897. (Прнос към историята на град Охрид).

³⁰ Е. Спространов, Цитираното дело, стр. 692.

Целадин-беј и К. К., кога овој стапувал во служба кај него: „Ти, бегу, му рекол на Целадин-бег, ќе бидеш цар тука, а пак јас во гората. Само под тој услов се нафаќам да ја очистам земјата од тие сверови“.³¹ Или: „Понекогаш бегот му ласкал и го фалел заради јунаштвото. Кузман му одговарал: „Не јас сум јунак, а ти: со името твое јас сум јунак“.³² Карактеристична е мислата на Е. Спространов: „И ден денешен се раскажува за јунаштвото на Кузман и насекаде се пее неговата песна“.³³

Спомените и усните творби, како дел од фолклорната традиција, се живи и денес, особено во охридската средина. Како што соопштува Н. Целаковски: „Педесет и шест годишната Аспасија раскажува дека кога била дете, во нивната куќа, си играла со долгите старински пушки и пиштоли кои некогаш му припаѓале на Кузман“.³⁴ И на друго место: „Всушност, тука, во непосредна близина на неговиот дом (на Прличев — Д. Н.) живеело семејството на Кузмановци кај кои во најчиста форма се одржувале легендите и песните за прославениот кр’сердар. Аспасија Кузманоска, раскажува дека нејзината мајка, која живеела над 80 години, умирајќи ја пеела својата најомилена песна Крени глава, опули се, Кузмане“.³⁵

Горе изнесените спомени, сеќавања, усни раскажувања, песни и друго се само елементи на усната традиција што го сочинувала култот кон легендарниот К. К. Како составен дел од општествената психологија и фолклорната свест на средината, тие можеле да им бидат познати и на Шапкарев и на Прличев. Токму затоа ние сме склони да ја прифатиме формулацијата дека не само песните, ами сето она што било живо во фолклорната традиција (како сеќавање, однос, оценка) можело да стане и инспиративен момент и фолклорен материјал за поетска обработка.

Од усната традиција најмногу се зачувани народните песни за К. К. Според народните песни, ние можеме да судиме за карактерот на усната традиција за К. К., барем за нејзините основни насоки и главни пунктови.

Народната песна за К. К. што ја забележал Кузман Шапкарев (бр. 377), по се изгледа, е забележана откако Прличев ја имал напишано поемата

³¹ Е. Спространов, Цитираното дело, стр. 693

³² Е. Спространов, Цитираното дело, стр. 696.

³³ Е. Спространов, Цитираното дело, стр. 696

³⁴ Никола Целаковски, Цитираното дело, стр. 97.

³⁵ Никола Целаковски, Цитираното дело, стр. 97.

„Мартолозот“.³⁶ Иста таква варијанта, каква што е интерпретацијата (бр. 377), забележана од внукот од сестра на К. К. — по рано не постоела. Поаѓаме од поставката на фолклористиката дека секоја импровизација има елементи на индивидуално фолклорно остварување во рамките на фолклорната традиција и во оваа смисла е неповторлива. Тоа го потврдува и вториот запис на песната за К. К. (вар. бр. 378), кој не е еднаков со првиот запис. Впрочем, меѓу забележаните варијанти и верзии за К. К. нема идентични.

Во оваа смисла може да се каже дека најдолгата песна за К. К. и веројатно најуспешна како поетско остварување, Прличев не можел да ја знае (не ја чул) кога ја пишува поемата. Но, Григор Прличев можел да чуе други исполнувања и поинакви импровизации на песните за К. К. Поради ова, записот на Кузман Шапкарев (вар. бр. 377) не може да се третира како образец што го имал предвид Прличев. Но не само поради тоа, ами од методолошки причини, за да се добие вистинска претстава за поетската содржина и идејната насоченост на поетската стихотворна традиција за К.К., треба да се имаат предвид сите записи, почнувајќи од оние направени од Шапкарев па до денес.

Проблематиката со која бил обземен народниот пејач, со која бил обземен и Григор Прличев била присутна во животот не со децении, туку со векови: теророт на пљачкашки банди врз обесправеното и незаштитено словенско христијанско население, во услови на туѓинска политичка власт со корумпиран и готов на компромиси управен апарат. Постојано актуелните општествено-историски проблеми, што произлегувале од конфликтните ситуации меѓу поробеното население и турската власт, од една страна, и меѓу поробеното население и албанските банди, кои по вера и општествен статус биле блиски или еднакви со Турците, од друга, а исто така и односите меѓу нив — како низ фокус се прекршиле во еден историски момент во личноста на Кузман Капидан, кој како к’рсердар стапил во служба на Целадин-бег. Личната судбина на Кузман, во многу што типична и значајна, ја привлечла фолклорната традиција, станала предмет и тема на народната песна, а самиот Кузман — прототип на ликот К. К. опеан во народните песни.

Како народниот пејач го сфатил овој проблем и како поетски го осмислил?

³⁶ Види забелешка бр. 24.

Основниот проблем, како што тоа произлегува од народните песни, е конфликтот меѓу Турци и каури; од него зависи конфликтот меѓу населението и разбојничките банди. Издигањето од редовите на поробеното население на к'рсердар со полни овластувања е услов албанските пљачкашки банди да бидат уништени.

Ваквото приоѓање и согледување на проблематиката станува идеен проблем на народните пеани, врз основа на него се конципира и развива поетската содржина, односно сижетната основа на песните.

Прашањето за избор на Кузман за к'рсердар е присутно од самиот почеток скоро во сите народни песни што имаат развиено епско дејство. Старците охридски (во некои песни: чорбаџии оридски, и кметоите оридски, во други: селаните молат, давија чинат) од Целадин-бег бараат за к'рсердар да им го постави Кузмана. Се добива впечаток дека граѓаните, селаните во изборот на Кузман гледаат спас од теророт на бандите на Осман и на Дервиш.

Односот кон Целадин-бег на луѓето што зборуваат од името на словенското поробено население е однос кон висок претставник на власта. Луѓето од народот им се поплакуваат на претставниците на власта и бараат заштита; турската власт била должна да го заштити населението од разбојничките банди; власта тоа го правела неефикасно или не била во состојба да им осигури мирен и безбеден живот на луѓето. Тоа била причината да биде истакнато барањето за к'рсердар да се постави човек од каурите; тие имаат и свој предлог: за к'рсердар да биде поставен Кузман.

Од реагирањето на Целадин-бег може да се заклучи дека барањето било невообичаено. Целадин-бег е изненаден; во некои песни веднаш го одбива барањето, а во други налутено реагира:

Не си дава турска книга
каурин сердар да биде“

(ИФ, л. бр. 12)

Во песната (ИФ., рег. бр. 4015) Целадин-бег им ветува на селаните дека за к'рсердар ќе им го постави Турчинот Емин. На тоа селаните одговориле:

„Ногу ти години Целадин-бег,
Турчин Турчина не тера,

Емин кумити не фаќа“.

Или кај Конев:

„Турчин булукбаш неќиме,
каурин булукбаш сакаме“.

Од народните песни произлегува дека Целадин-бег не сака да излезе во пресрет на барањата на луѓето од народот. Оттука и прашањето за избор на Кузман за к’рсердар добива прворазредно значење. Притеснет од аргументираните доводи, Целадин-бег се обидува да го постави под сомнение изборот на Кузман за к’рсердар:

„И ја да прашам, допрашам
дали е вредно највредно
за булукбаша да бидет
на сета каза оридска
на сите села оридски,
рајата да ми повела,
селата да ми дочува,
ајдути да ми растера“.

(Конев)

Изборот на Кузман за к’рсердар станува централно прашање; околу него се создаваат односи полни со драмска напнатост; се чувствува дека станува збор за нешто несекојдневно во тогашниот живот, во односите меѓу Турците, политички господари, и каурите.

Откако Целадин-бег се согласил Кузман да биде к’рсердар, нов драмски елемент претставува барањето на Кузман да биде свикан меџлисот (собранието на турските бегови и поглавари) за да биде потврден неговиот избор за к’рсердар и од него да добие гаранции дека ништо нема да му се случи:

„Ам сакам кефил од тебе,
зашчо сте Турци неверни,
теб ќе ти атер останит,
после ти ќе ме загубиш“.

(Конев)

Ситуацијата станува и сложена и деликатна; Кузман јасно изразува недоверба и кон Целадин-бег. Такво нешто за Турчинот-господар било неприфатливо и отпрво тој не се согласува. Се води борба (сега неа ја презема

Кузман) за неговиот статус, за неговите гаранции и овластувања. Прашањето за ликвидирање на разбојничките банди како да е споредно, останува на заден план. На прв план е прашањето за Кузман како к'рсердар.

Кузман не се плаши од тешката задача, во ниеден момент не покажува колебливост да се прифати за нејзиното извршување; тој е самоуверен и не се сомнева дека успешно ќе ја оствари. Затоа Кузман му дава на Целадин-бег секакви гаранции, не бара дури и редовна плата за себе и за своите борци пред да ја изврши работата, но се плаши од тоа како ќе се понесат спрема него турските бегови, односно турските власти, па и самиот Целадин-бег. Затоа бара одобрение од меџлисот да прави онака како што смета дека е потребно. и за тоа да не можат да го обвинат.

„то шчо си удра-удрено
шчо ќе опера-опрано
шчо ќе си врза-врзано“
(Шапкарев)

„Голем ми мезлич сторија,
Кузман мунасип најдова,
Кузман к'рсердар да биде
Целадин-бегов капетан“.
(Качановски)

Ако изборот на Кузман за к'рсердар зазема клучно место во народните песни и претставува битен структурален елемент на поетското дејство од кој е условен натамошниот тек на поетската содржина, логично е да се бара неговото објаснување во конкретната општествено-историска реалност што станала предмет на поетско осмислување. Така ќе може појасно да се сфати и текот на поетската мисла и значењето што му се придавало на овој настан. Објаснувањето на некои поими го сметаме само почеток на евентуално покомплексно објаснување.

Во народните песни Кузман најчесто се избира или е избран за к'рсердар. Поретко се употребува терминот булукбаша. Во песните го нема терминот мартолоз, што го употребува Прличев. Термините сердар, к'рсердар, како и булукбаша, се термини за началници на воени единици во турската војска. Според толкувањето на А. Матковски: „к'рсердар — старешина на еден булук, на еден одред војска која имала задача да ги прогонува ајдутите и да ги

обезбедува патиштата“.³⁷ Бидејќи турската војска се делела на булуци, терминот булукбаша е со слична содржина: „старешина на еден булук“. За луѓето што живееле во тогашните услови на турско владеење термините имале сосем определена содржина, означувале воена функција: одговорен, командир на определена воена единица. Дури и четите што се формирале во казите за локална заштита претставувале еден вид воена или полувоена организација. К’рсердарите, булукбашите биле Турци или Албанци-муслимани; ним им се доверувало чувањето на редот и законот.³⁸

Терминот мартолоз за времето на овие настани не одговарал. Според Александар Матковски мартолошката служба во Турција била укината во 1721 година, сто години порано од времето опеано во песните.³⁹

Според тоа, изборот на Кузман за к’рсердар добива посебно значење затоа што тоа не е обична должност; Кузман требало да стане предводник на вооружено одделение со прерогативи на власт.

Тоа што Кузман требало да биде во служба на Целадин-бег како да се подразбира, поинаку и не можело да биде. Кузман бил Целадин-бегов к’рсердар и со поданичка покорност и почит се однесува спрема него.

„Ти се отсега мој капетан
Сите кабаџе ти проштевам“
(В. Качаноски)

„На бегот пола му баци
Кузман, ми надвор излезе,
крена си пушка на рамо,
јахна си коњче дорија,
поведе по себе сејмени,
сто и пендесет Турци колунци;
гратчето ми го прошета низ
охрицката чаршија,
од Долна порта на Горна,
Турци, каури станвеа,
темена Кузману земаа.
На Горна порта излезе.
Кузмана ми го разбраа,
оти е Кузман к’рсердар“.
(Шапкарев /377/)

³⁷ Александар Матковски, Отпорот во Македонија, 1, Скопје, 1983, стр. 358

³⁸ Александар Матковски, Цитираното дело, стр. 510—513

³⁹ Александар Матковски, Цитираното дело, стр. 393

Дека односот спрема Кузман е однос на Турците спрема поробеното население, недвосмислено зборуваат и епизодите со избор на сејмени (војници) во одредот на Кузман. Турците-сејмени што му ги дава Целадин-бег, Кузман ги враќа, а си ја собира својата дружина.

„Деј гиди Кузман Кареман,
Целадин-бегов капидан!
Јас ќе ти најдам сејмени,
сејмени млади момчина,
момчина Арнаутчина . . . “
(Конев)

„Кузман му рече на бегот:
— Деј гиди, бего Целадин!
јаз некем Турци-сејмени,
јаз ќе си клаам рисјани . . . “
(Конев)

Фактот што по иницијатива на охридските старци и со сопствено умеење, и покрај недовербата и отпорите, Кузман се издигнува во достоин соговорник и партнер на Целадин-бег и е избран за негов к’р-сердар, се избира за рамноправен третман со правата и обврските што произлегуваат од тоа — не го разрешува основниот проблем поставен во почетокот на поетското дејство во народните песни: конфликтот меѓу турската власт и поробеното население, ами уште повеќе го заострува. Тој добива уште поголема социјална и политачка заостреност.

Од песните се гледа дека и Целадин-бег и другите Турци (турските бегови) се однесуваат спрема Осман и Дурат Дервиш како спрема свои. Иако се тие одметници и злосторници, склоноста кон нив не е скриена, додека спрема Кузмана и неговата дружина се однесуваат со недоверба.

Ниеден момент не се поставува прашањето дали Кузман и неговата дружина ќе можат да се справат со разбојничките банди; тоа дури само по себе како да се подразбира. Напротив, колку поуспешно Кузман се пресметува со разбојниците, толку повеќе предизвикува незадоволство и гнев кај Турците.

Во најразвиените варијанти забележани во 19 век, турските бегови, турските власти бараат начин и не еднаш прибегнуваат кон мерки за ликвидирање на Кузман. Различни елементи укажуваат дека Кузман се наоѓа во животна опасност, не толку од претстојната борба со пљачкашките банди, колку од

Турците.

„А оние Турци охрицки
нигдека ми и не земат!
При бегот шчо ми одее
Кузмана ми го падеет:
- Еден домузин каурин
вакви да луѓе загубит,
шчо ми е мајка не раждат!
Катаден туку ходее,
бегот туку го срдеет:
ја да Кузмана извадит
ја да го него загубит“.

Треба да се потцрта дека самата битка во песните нема доминантно место. Во песните во кои е даден поширок опис на битката, разбојниците се начекани на пушија и со залп од пушките се истепани; Кузман е организатор на борбата, а дружината во целост покажува храброст и вештина. По начин на водење и сфаќање на хероизмот, поетската слика на борбата во поголем број песни е блиска до реалноста, а уметничката постапка битно се разликува од јуначките народни песни.

Интересно е дека во песните забележани во 20 век, особено кај оние што се исполнувани во средини и од пејачи каде што е жива епската традиција на јуначката песна, поетската импровизација добила елементи на јуначка народна песна. Таков е, на пример, записот (ИФ, 4015) од 1959 година. Додека во песните од поново време отпаднале многу од подробностите што ја сочинуваат идејната содржина, односно ја сведуваат на злосторството на разбојниците и немилосрдното казнување од Кузман и неговата дружина, во постарите записи докрај се зачувани компонентите што ја сочинуваат основната поетска замисла. Во нив е создадена атмосфера полна со драматизам: Кузман го демне опасност од сите страни; борбата со разбојниците изгледа како епизода во споредба со силите што се готват да го уништат. Колку и да покажува смелост и бестрашност, Кузман изгледа немоќен пред турските господари. Карактеристично е дека во дадената ситуација го спасува ангажирањето на анамката, жената на Целадин-бег. Малку е утешно дека нејзиното заземање може да биде трајна гаранција. Докрај останува непријателската непомирливост на Турците спрема Кузман. Кузман, како што тоа го пренесува фолклорната традиција, бил подло убиен од Турците, отруен.

Како Григор Прличев ја сфатил оваа животна проблематика и како поетски ја

осмислил во поемата „Мартолозот“ ?

Прличев создава свој идеен концепт во основата на кој ги поставува борбата и јуначката смрт на Кузман. Главен мотив на поемата е смртта на јунакот, но идејно содржинското јадро се однесува на борбата што ја водел Кузман и во која ја наоѓа смртта, борбата што ја воделе неговиот татко и дедо, борбата што и натаму продолжува. Борбата е издигната на врвен општествен и естетски идеал, вековната борба за заштита на татковината, за човечки и слободен живот, како смисла и порака на животот. Основниот проблем на поемата, кој станува и нејзин идеен проблем, не се сведува на смртта на Кузмана; пред нас се одигрува еден чин на долгата борбена традиција во која Кузман е само уште еден возвишен пример на борец што паднал во борбата за општонародни цели и интереси. Личното како загуба на синот единец и сакан свршеник е неразделно од општото што како подвиг и завет народот трајно и да љубов го почитува. Тешко може да се најде друг мотив кој со таква драмска сила ќе ги акцентира животната определба, содржината на личниот и општествениот живот на човекот, од борбата и смртта во борбата.

Во поемата на Прличев ја нема релацијата на односи Кузман и Целадин-бег, Кузман и Турците, што е, како што видовме, клучен момент во народните песни. Кузман во поемата е слободен, независен во однос на турската управа, односно политичката власт. Прличев не случајно го напушта фолклорниот сижет и неговата традиционална интерпретација. Со тоа се оддалечил и од суштината на конкретниот историски настан. Во оваа смисла народните песни се поблиски до реалноста на животот.

Оддалечувајќи се од традиционалната сижетна шема, Прличев создал поширока, а со тоа и потипична слика, во која преку личната судбина на Кузман ја осмислил вековната борба на народот против ропството и тиранијата. На таков начин борбата на Кузман против албанските пљачкашки банди прераснува во осознаена социјална и патриотска борба, а Кузман во народен јунак — пазител и продолжувач на демократските револуционерни традиции. Прличев го покажува борецот и неговата смрт во борбата, со неговиот живот, борба и смрт дава одговор на поставениот проблем. Ликовниот свет на поемата, текот на поетската содржина ја формираат поетската мисла дека борбата е единствен пат за разрешување на актуелните општествено-историски проблеми.

И од досега изложеното може да се заклучи зошто Прличев не можел да го

следи моделот на народната песна, зошто неговиот јунак не можел да го постави во односи опрема Целадин-бег, како што е во народната песна. Затоа Прличев не можел да го задржи и терминот к'рсердар, односно булукбаша. Определувајќи се за терминот „мартолоз“, со кој го означил општествениот и политичкиот статус на јунакот, Прличев во голема мера ја осмислил и неговата борба и неговата јуначка смрт. Со други зборови, идејната и уметничката позиција на Прличев единствено одговарала на поимот мартолоз, односно на содржината што се внесувала во тој лик.

И тука ќе си дозволиме кратко отстапување, неопходно за поврзување со историскиот контекст.

При владеењето на Отоманската империја на Балканот постоела мартолошка служба, составена од месно христијанско население во релативно самостојни (автономни) подрачја. Во определени периоди институцијата мартолози била непосредно под управа на пашите и се користела со поголеми привилегии: во нивните мартолуци имале право на своја земја, во нив не влегувала турската војска и др. Како што пишува М. Стојановиќ: „Секоја група имала свој капетан, под чија што управа било подрачјето наречено арматолук“.⁴⁰

Овој вид мартолошка служба бил развиен во северна Грција, јужна Албанија и некои подрачја од Македонија. Мартолозите понекогаш си присвојувале преголеми права, поради што турската власт настојувала да ги спречи и ликвидира. Имало случаи кога мартолозите сосем се откинувале од зависноста кон турската власт и се бореле против неа. Биле создавани специјални вооружени служби, составени предимно од Албанци-муслимани за борба со мартолозите. Како што во грчките подрачја мартолозите преминувале во клефти, во нашите подрачја мартолозите станувале ајдуци и ја продолжувале борбата против Турците, односно Албанците.⁴¹

Оваа содржина на мартолоз, што е блиска до содржината на поимот ајдутин, повеќе одговарала на граѓанската и уметничката позиција на Григор Прличев. Тој го осмислил Кузман како мартолоз. Повеќе елементи на народната традиција (на култот кон личијата на Кузман) создавале таква претстава: Кузман бил храбар, самостоен, непоколеблив, излегувал на крај и со Турците и со разбојничките банди. Со тие елементи Кузман бил сфатен како борец против

⁴⁰ Миодраг Стојановиќ, Хајдуци и клефти у народном песништву, Београд, 1984.

⁴¹ Александар Матковски, Отпорот..., 3, стр. 464, 510

тиранијата. Тие биле достатни Прличев да ја изгради својата концепција за Кузман како мартолоз. Во неговата поетска имагинација Кузман израснал во идеален јунак, борец за интересите на народот и одбрана на татковината. Како што ни е познато, Прличев го употребил, поточно го задржал овој термин и во својот словенски препев. Сметаме дека е сосем прав М. Петрушевски кога во новиот превод на поемата го задржува терминот мартолоз. Во народниот израз што го приведува М. Петрушевски: „(туку) се испра(в)и како некој мартолоз“⁴² може да се доловат содржината и смислата на поимот во народната традиција.

Во грчката фолклорна традиција е создаден култ кон мартолозите-клефтите. Во песните се опеани како слободољубиви, смели и горди борци за правдина против туѓинското ропство. Во ајдутските песни, слично како во песните за мартолозите и клефтите, нашла свое продолжение борбената традиција на јуначката песна. Во моделите што закономерно никнале врз формите на живот и борба на ајдутите, народната фантазија создавала поетски ликови на јуначки карактери. Ајдуците се опеани како силни и мажествени борци, храбри и достоинствени, горди и самопожртвувани. Во нивниот подвиг и јуначката смрт е изразена етиката на колективот. Околу ликот на ајдукот, најчесто ајдучкиот војвода, капетанот на мартолозите, е изградуван култ на јунаштво.

Во борбата на мартолозите и клефтите, како и во борбата на ајдутите, е изразен отпорот против турските и албанските угнетувачи, како и мечтите и надежите за ослободување од вековниот поробувач. Естетскиот систем на ајдучката народна песна бил во функција на поетизација на извонредната личност на ајдукот, глорифицирање на неговата херојска природа.⁴³

Излегуваме од поставката за блискоста и сличноста на фолклорната традиција на арматолозите, клефтите и ајдутите: „Поради сличноста на историската судбина и произлезеното од неа заемно вкрстување на културното влијание на Грците со тоа на другите балкански народи, имало сличности во обработуваната фолклорна епска тематика и во користењето на епската техника“.⁴⁴ Географската близост, веков-нага борба против ист поробувач, тесното подрачје на кое доаѓало до постојан контакт — условиле меѓусебни односи и влијанија на фолклорната традиција. Ако сето подрачје претставувало сфера во која ајдутското движење е силно изразено; ако арматолошкото

⁴² Григор Прличев, Мартолозот, Скопје, 1983, Од грчкиот оригинал прпеал М. Петрушевски, Забелешки, стр. 73.

⁴³ Миодраг Стојановић, Хајдуци и клефти у народном песништву, Београд, 1984, стр. 15.

⁴⁴ Елена Зографска, Цитираното дело, стр. 246.

движење било необично развиено во северна Грција и јужна Македонија, ако ги опфаќало пределите на Охридско, Дорјанско и Струмичко — тоа еднакво се одразувало врз формите, ликовите, идеите на фолклорното творештво, така и на нивното пренесување, особено ако се имаат предвид двојазичноста и тројазичноста на фолклорното подрачје. Се пренесувале идеи, ликови на јунаци и сижети. Во оваа смисла може да се зборува за множество заеднички црти во песните за мартолозите — клефтите, односно за ајдутите во фолклорната традиција кај Грците и Македонците. Компаративните иследувања на фолклорната традиција кај балканските народи, што се појавија во последно време, само ги потврдуваат овие поставки, иако допрва претстојат иследувањата што треба да ги покажат природата и карактерот на таа сличност и меѓусебните влијанија.⁴⁵

Поемата „Мартолозот“ од Григор Прличев била создадена на грчки јазик, со намената за конкурс на кој се одбирала најуспешна литературна творба во грчката литература за таа година. Во тогашната литература во Грција доминирала романтичарската литература што најтесно се потпираше врз клефтско-арматолошката народна поезија. Во таква ситуација Прличев немал голем избор: да создаде поема во духот на тогашната грчка романтичарска поезија, која се напојувала од демократските борбени традиции на клефтско-арматолошката народна песна. Поетскиот подвиг на Прличев е во тоа што тој зел проблематика од нашата реалност и ја испеал во духот на ајдучката народна песна (која се совпаѓала со клефтско-арматолошката народна песна), а ја осмислил на начин што одговарал на потребите на времето, со што се претставил како силен талент и оригинален творец.

Прличев произлегува од средина со необично богата фолклорна традиција и ја носел во себе фолклорната стихија; фолклорната традиција му ги поткажала: мотивот, идејата, ликот на Кузман. Фолклорните елементи во поемата на Прличев се присутни во целокупноста на идејно-уметничката содржина: во изградувањето на идејно-уметничкиот концепт (уметничката замисла), во оформувањето на ликот на Кузман, Неда, во одделни ситуации и епизоди, во поетската естетика. За илустрација ќе укажеме на некои од нив.

⁴⁵ Библиографија за ова прашање види: Миодраг Стојановиќ, Цитираното дело, стр. 239.

Како што е познато, мотивот за смртта на јунакот (мотивот за јунакот и неговиот коњ, за тешко ранетиот јунак кој го предава оружјето на другарот, за јунакот и црната орлица) е еден од најтипичните мотиви, обработен во различни верзии, од јуначката па до партизанската народна песна. Со векови на овие простори се пеела песната за сејмените што ја носеле ајдучката глава, за мајката што го распознава мртвиот син и го прекорува оти му поверувал на Турчинот, за Турчинот кој го чини аферим млекото со кое го доела синот. . . и тој мртов ајдук зборувал посилено и повикувал на борба поубедливо од секој друг пример.

Конфликтот и борбата во поемата на Прличев се проицирани како борба меѓу традиционални непријатели: две страни, две вери, два света. Судрувањето меѓу историските непријатели има епски димензии. Кузман, слично како во народната епика, го варди народот од туѓинецот. Токму затоа и неговата смрт така силно одекнува, добива епско значење.

Слично како во народната поезија, Кузман е централен лик на поемата, идеализиран јунак, оличување на народниот хероизам, опфатен со борбена романтика. По широката обопштеност, по полното совпаѓање на неговите лични интереси со интересите на етничкиот колектив, по побудите и мотивацијата на неговата борба — Кузман е во основа фолклорен лик. Хероизирањето на јунакот добива епска **маштабност**, со што потсеќава на епските јунаци.

Совпаѓање, да не кажеме единство меѓу поемата на Прличев и народната борбена песна, наоѓаме во подигнатиот тон, борбениот патос, во апотеозата на борбата и величието на саможртвата во таа борба. Трагичната судбина на јунакот не и дава трагичен тон на поемата. Жртвата во борбата е покажана како подвиг, пример и патоказ. Она што е дух и смисла на нашата борбена поезија е основен тон и смисла и на Прличевата поема.

Детството на јунакот, побарувањето на татковото оружје и продолжувањето на борбата што ја водел таткото — се познати фолклорни мотиви за приемственоста на борбата, присутни и во јуначката и во ајдутската народна песна.

Обрнувањето на Кузман кон дружината и повикот во борба е еден од стереотипите на ајдучката народна песна: реторско обрнување на војводата кон ајдутската дружина. Тој се повикува на она што му е драго и свето; морално-етичките вредности за кои се застапува содржат цел кодекс на општествената

психологија на колективот. Во неговиот повик ги распознаваме зборовите на народен заштитник и народен одмаздник.

Како што е во народната поезија, и во поемата на Прличев јунакот и коњот се неразделни; коњот свесно учествува во борбата и му помага на својот господар. Смртта на својот господар коњот болно ја доживува и ја манифестира слично како во народните песни.

И оружјето на Кузман, неговата сабја-димискија, како што е во народната песна, одговараат на неговата јунаштина.

Борбата на Кузман завршува со двобој меѓу него и Махмуд, исто така јунак што му е нему достоин. Овој архаичен начин на водење борба, познат во фолклорот на сите народи, како да му бил неопходен на Прличев за да ја покаже сета големина на Кузмановиот подвиг. На јунакот му одговара смрт во борбата, како највисок акт на хероизам и саможртва. Дури и во моментот на смртта јунакот му нанесе удар на непријателот. Трагичното и хероичното, слично на народната поезија, се неразделни и кај Прличев.

Во ликот на мајката на Кузман преовладува општото пред личното. Нејзината судбина е неразделна од судбината на синот и, едновременно, од судбината на етничкиот колектив. Херојскиот лик на мајката, која е достоина на синот, и обратно, се карактеристични фолклорни релации.

Сонот на мајката, како предвестување и обистинувањето на сонот има длабоки корени во фолклорното творештво и е необично честа уметничка постапка во народната поезија.

По углед на тажачките народни песни е структурирана и тажачката во поемата на Прличев.

Фолклорна основа има изразувањето на признание и почит од непријателот спрема загиналиот во борбата противник, како и искажувањето на милост спрема непријателот.

Фолклорни елементи наоѓаме и во споменикот — гробот на Кузман. И во народната песна паднатиот јунак посакува на гробот да му посадат цвеќе со кое ќе се китат девојките или да му подигнат чешма — симболи со кои го продолжува опоменот за себе.

Не е тешко да се согледаат блискоста и сличноста на поемата на Григор Прличев и народната поетска традиција. Потешко е да се сфати односот на Прличев кон фолклорниот материјал, и оној што го нудела нашата поетска

традиција на борбената народна песна и оној што го нудела клефтско-арматолошката фолклорна традиција, како и фолклорната традиција на другите балкански народи со која Прличев можел да биде запознат поради живеењето во различни средини и знаењето на повеќе од јазиците на балканските народи. За секогo е јасно дека Прличев имал поголеми претензии отколку да испее поема во духот на усната традиција. Фолклорниот материјал е искористен и креативно преосмислен во согласност со идејно-естетската позиција на авторот. Со други зборови, фолклорниот материјал што го користи Прличев е употребен само во функционална смисла при изградувањето на сопствениот литературен поетски систем. Поемата остава впечаток како да израснува од фолклорната традиција, но во ниеден случај тоа не е позајмување на фолклорниот материјал и негово инкорпорирање; фолклорниот материјал не се наложува како поетска содржина; насакада е присутен индивидуалниот авторски однос, што ни дава право да зборуваме за уметничка синтеза во која доминира авторскиот поетски израз. Во оваа смисла, поемата на Прличев ги има сите компоненти на оригинална литературна творба со определена уметничка замисла, со своја поетска фактура и уметничка мера што ја изразува поетската индивидуалност на авторот.

Ако сакаме да бараме разлики или елементи во кои поемата на Прличев ја надраснува фолклорната традиција, во прв ред треба да укажеме на идејната содржина. Проблемите што ги третира поемата добиваат поголема социјална и национална заостреност. Борбата за заштита, за одбрана од пљачкашките банди добива карактер на борба за својот народ и татковина. Борбата е осмислена од аспект на судбината на народот, на нејзиното општонародно значење.

Кузман во поемата не е само мартолоз-ајдутин, ами борец со изградена свест за долгот кон татковината. Тој е патриот со демократски и револуционерни сфаќања. И неговата мајка Неда е свесна и активна личност што не може да биде среќна ако е несреќен нејзиниот народ. Тоа се високо морални личности кои смислата на животот ја бараат во борбата за слободен и достоинствен за човека живот.

Неоспорно дека поетот го потчинил фолклорниот материјал за да ги искаже своите сфаќања и оценки за проблемите на своето време. Тука, разбирливо, не се присутни само врските со народната поезија, ами и врските и односите со тогашната литературна традиција во Грција, кај нас и пошироко во однос на романтизмот во литературата на јужнословенските народи и европскиот

романтизам. Токму затоа врските на Прличев и неговата поема „Мартолозот“ со фолклорната традиција стануваат посложени.

Во ликовите на Кузман, на неговата мајка Неда, на свршеницата Марија — ги распознаваме класичните романтичарски јунаци, бунтовни и несовладливи, бестрашни борци за слобода. Во услови кога народот е загрозен или е под туѓинско ропство, романтичарскиот јунак е борец за социјални и национални права на својот народ. Во согласност со усната традиција, во борбата против моќните сили на злото, романтичарскиот јунак загинува со јуначка смрт.

Исклучителна личност на Кузман, неговиот протест против тиранијата и презирот на смртта го поврзуваат поетскиот лик на Прличев со сродни ликови во романтичарската литература кај другите народи. И, како што грчките романтичари, почнувајќи со Дионисие Соломос, Александар Ризос Рангавис, Аристотел Валаоритис и други се надахнувале од грчките клефтско-арматолошки народни песни и штедро ги користеле во создавање на свои литературни творби, како што Бранко Радичевиќ, Змај-Јован Јовановиќ, Ѓура Јакшиќ и други следејќи ја усната традиција на ајдучката народна песна, создале извонредни уметнички остварувања, како што Пушкин и Лермонтов со умевање заграбиле во борбените песни на кавкаските народи и создале генијални остварувања, Григор Прличев, потпирајќи се врз борбената народна песна, во поемата „Мартолозот“ ја има остварено својата најзрела литературна творба.

ДИМЧЕ НАЙЧЕСКИ

„МАРТОЛОЗ“ — „СЕРДАР“ ГРИГОРА ПРЛИЧЕВА И ФОЛКЛОРНАЯ ТРАДИЦИЯ

Р Е З Ю М Е

В труде рассмотрены различные аспекты отношения между поэмой Григора Прличева и фольклорной традиции. Напротив принятого мнения со стороны большинства авторов о том что народная песнь о Кузмани Капидане является фолклорной основой на которой Григор Прличев ооздал свое произведение, Димче Найчески приводит аргументацию на основании которой известные народные песни не были приемлимым Прличеву в ооздаиии его концепции. С подробным идейно-художественным анализом народной песни и поэтического содержания поэмы Прличева Найчески доходит до констатации что связи произведения Прличева с народной поэзии являются узким, но и сложным: их не надо свести на непосредственное влияние конкретных песен о Кузмани Капидане, считать суптильным отношение Прличева к фольклорной традиции, которое состоится в творческой ассимиляции поэтического опыта народа в создании поэтического образа, который выразит общественные и эстетические идеалы времени.

DIMČE NAJČESKI

THE SIRDAR BY GRIGOR PRLIČEV AND THE FOLKLORE TRADITION

S U M M A R Y

In the article different aspects concerning the poem of Grigor Prličev and the folklore tradition have been considered. In spite of the adopted from more authors thought that the folk poem about Kuzman Kapidan is a folklore base on Prličev's work *The Sirdar*, Dimče Najčeski quotes arguments stating that the wellknown folk poems were not acceptable for Prličev in creating of his conception. With a detailed ideological and artistic analysis of the folk poem and the poet's contents of the Prličev's poem, Najčeski is coming to a conclusion that the relations of the Prličev's works and the Folk poetry are close, but complex: they should not depend on the direct influence of the concrete poems about Kuzman Kapidan, but as a subtle relation of Prličev towards the folklore tradition, which consists of creative assimilation of the poetic experience of the people in creation of the poetry figure who will express the social and aesthetic ideals of the time.